

О. Г. Солодуховадоктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»**В. Л. Солодухов**кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ В ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті представлено теоретичний аналіз проблеми психологічного захисту особистості. Проаналізовано різні підходи до розуміння психологічного захисту в психоаналізі, гуманістичній психології, вітчизняній психології. Визначено особливості впливу даного феномена на професійне становлення вчителя, на процес професійно-педагогічного спілкування. Показані можливості методу активного соціально-психологічного навчання, розробленого Т. Яценко, у досягненні вчителем педагогічного професіоналізму. Доведено необхідність особистісної психокорекції вчителя, зорієнтованої на виявлення глибиннопсихологічних основ його особистісних проблем.

Ключові слова: психологічний захист, професійне становлення вчителя, психологічне пізнання, психокорекція, особистісні проблеми.

Постановка проблеми. Як слушно зауважувала Т. Яценко [5], ще донедавна система підготовки вчителів була більшою мірою орієнтована на забезпечення їх знаннями, ніж уміннями; були відсутні спеціальні психологічні методи активного впливу на особистість учителя з метою професійної психокорекції таких його якостей, які конче потрібні для ефективної взаємодії з учнями.

Необхідною передумовою професійного становлення вчителя є його особистісна психокорекція, зорієнтована на виявлення глибиннопсихологічних основ особистісних проблем, що деструктують процес спілкування з іншими людьми.

З допомогою спілкування учитель не лише передає учням певні знання, але й формує їхній світогляд, високі ідеали, виховує духовність, формує особистість учня.

Щоби сформувані необхідні особистісні якості в учнів, сам учитель повинен мати такі якості, як відкритість, доброзичливість, співчуття, щирість, здатність приймати й розуміти іншого та ін. Ці якості, у свою чергу, необхідно сформувані, але формування в молодого вчителя необхідних особистісних якостей – досить складний і емоційно насичений процес. Лише через власне емоційне переживання ситуації спілкування, як підкреслює Т. Яценко, вчитель може прийти до продуктивних висновків, які сприяють особистісному розвитку [5].

Виклад основного матеріалу. Відомо, що кожна жива істота має різні способи захисту від різних негативних впливів. Усі способи фізіологічного, механічного, гуморального й іншого захисту, які спрямовані на боротьбу зі шкідливим агентом, виконують для організму позитивні функції.

Значно складніші процеси «психологічного захисту» людини.

Власне, термін «психологічний захист» уведений З. Фрейдом. У його теорії психоаналізу механізми «психологічного захисту» розглядалися як засіб урегулювання конфлікту між біологічним і соціальним середовищем суб'єкта, між свідомістю і «несвідомим».

Послідовники З. Фрейда вважають, що «психологічний захист» виконує негативні функції, оскільки він поза свідомістю суб'єкта керує його діями і виявляється в неадекватності самосприйняття і сприйняття інших.

Механізмами «захисту» представники гуманістичної психології вважають природжені альтруїстичні мотиви.

У працях К. Роджерса зазначено, що для особистості функції «захисту» мають дезадапційний характер, оскільки завдяки «психологічному захисту» уявлення про себе може не відповідати дійсності, а це, у свою чергу, провокує «захисні» реакції з метою збереження неправильного знання про себе.

Пріоритет у порушенні проблеми психологічного захисту у вітчизняній науці належить Ф. Басіну. Він розглядає психологічний захист як механізм, спрямований на запобігання розладам поведінки й фізіологічних процесів за наявності як внутрішнього неусвідомленого конфлікту, так і зіткнення цілком усвідомлених, афективно насичених настанов. За Ф. Басіном, до захисних механізмів належить створення розширеної смислової настанови, спрямованої на нестабілізацію вузькоафективного її вияву. Цим забезпечується

здатність трансформувати первинне афективне прагнення. Захист, незважаючи на його здатність частково мобілізувати поведінку, підкоряється інфантильній настанові, чим сприяє ілюзорному спрощенню й усуненню психологічних труднощів суб'єкта [2].

Р. Грановська вважає, що психологічний захист, будучи бар'єром, який звужує та спотворює повноцінне сприйняття світу, спричиняє гальмування розвитку творчої фантазії, інтуїції [4].

О. Арестова зі співавторами відповідно до моделі діяльності розглядають три рівні функціонування психологічного захисту:

1) інструментальний рівень (для операції) – захисні механізми являють собою несвідоме реагування за мінімального опрацювання отриманої інформації. До цього рівня належать реакції витіснення;

2) рівень атрибуції і мети – механізми, актуалізація яких спричиняє перекомпонування елементів ситуації та способів її інтерпретації, раціоналізація, компенсація, проєкція;

3) рівень смислової переорієнтації – принцип дії захисних механізмів цього рівня – отримання знання про себе для прогнозування ситуації і вибору найкращих альтернатив, така захисна поведінка сприяє розвитку особистості. До таких механізмів належать інтелектуалізація і сублімація [1].

Ф. Василюк класифікує захисні механізми за їхньою спрямованістю: на звільнення людини від неузгодженості й амбівалентності почуттів; на оберігання її від усвідомлення тривоги, страху, сорому тощо. Водночас автор зазначає, що захисні механізми являють собою ригідні, автоматичні, вимушені, неусвідомлювані процеси відображення дійсності та регуляції поведінки, що призводить до дезінтеграції, самообману, уявного вирішення внутрішнього конфлікту та неврозу [3].

Т. Яценко вважає, що для «психологічного захисту» характерною є не одноразовість, а типовість, інтегративність та структурна диспозиційність, що включає когнітивні, емотивні і поведінкові аспекти; захисна система підпорядкована єдиному генеральному механізму – «від слабкості до сили».

Подальший розвиток психодинамічної теорії привів автора до виокремлення двох різновидів захистів: базальних і ситуативних, переферичних захистів.

Похідними функціонування всієї «захисної» системи особистості є такі психічні якості, властивості і стани, які вкрай небажані для педагога, оскільки заважають становленню професійно грамотного спілкування з учнями. За наявності «психологічного захисту», як підкреслює Т. Яценко [5], у суб'єкта розвивається однобічна підвищена чутливість до інформації, яка стосується гідності власного «Я». Водночас він зазвичай проявляє нечутливість і навіть жорстокість до інших людей,

якщо їхні вчинки не узгоджуються із «захисними» бажаннями і цілями, незважаючи на те, що сам може бути людиною вкрай вразливою.

Крім того, особистість, яка «захищається», має явно виражені й досить складні труднощі із прийняттям певної частини людей, чий цінності й «захисні» засоби не відповідають тим, які є в неї. Водночас постає проблема: якщо визнати достойність інших, то треба взяти під сумнів власні цінності й засоби, а значить, і гідність власного «Я». «Захист» спрацьовує в такому разі однозначно – неприйняттям, але не всіх людей, а лише тих, які несуть загрозу достойності власного «Я». Можна уявити, які складності для педагога викликає втрата функціонування «захисту». Підвищена чутливість до ситуації схвалення і несхвалення породжує в суб'єкта невпевненість і напругу в ситуаціях, що являють собою небезпеку для задоволення цих бажань.

Емпіричний матеріал свідчить про те, що поруч із прагненням одержати схвалення й визнання, особистість, яка «захищається», нерідко уникає ситуації, де вона може бути центром уваги. Цей парадокс можна пояснити, виходячи з генези становлення «психологічного захисту», тому він не є обов'язковим для всіх особистостей, що «захищаються».

Особливість «психологічного захисту» така, що він реалізується здебільшого через стосунки з іншими людьми, бо його генеза сягає корінням у процес вільного, нерегламентованого спілкування.

Загальна педагогічна дезадаптація, як твердить Т. Яценко, полягає в тому, що вчитель із розвинутим «захистом», прагнучи до задоволення власних бажань, дуже слабо і в спотвореному вигляді відображує бажання учнів.

Ще однією складністю педагогічного спілкування за наявності «захисту» є пошук винного в невдачах у зовнішніх обставинах або в партнері по спілкуванню. Тому, якщо вчитель – особистість, що «захищається», то причину своїх невдач він, імовірно, буде шукати (і знаходити) лише у виправдовуючому для себе аспекті: у недосконалості вузівської підготовки, шкільної системи, у негативному впливі на учнів батьків, школи, у неврозності дітей тощо. Водночас у нього майже зовсім відсутня концентрація, за якої варто було б звернути увагу на власні особистісні особливості, бо саме вони і спричиняють ті чи інші ускладнення.

Нездатність учителя знайти істинну причину невдачі (і успіху) призводить до того, що внаслідок стереотипності непродуктивних психологічних ходів аналізу своєї діяльності, а також діяльності своїх колег, у нього притуплюються, а не розвиваються педагогічні здібності. У такому разі спроби аналізу допущених прорахунків зазвичай потрапляють у замкнене коло, що зрештою створює в учителя відчуття безвихідності, психологічної безпорадності, «незахищеності».

Тим часом педагог, як ніхто інший, повинен уміти вирішувати власні проблеми і надавати в цьому допомогу учням.

Особистості, яка «захищається», властива велика втрата енергії, що виснажує її сили, нервову систему, втягує людей, що спілкуються з нею (у нашому випадку – учнів) у круговерть непродуктивних міжособистих маніпуляцій. Тому педагогічна діяльність з її безперервним процесом спілкування й потенційною нерівністю позицій вчителя й учня (на користь першого) створює сприятливий ґрунт для реалізації «захисних» тенденцій педагога.

Не менш серйозними втратами функціонування «захисту» є непослідовність поведінки особистості й непостійність її ставлень, слабкість, хиткість, які в будь-яку хвилину можуть повернутися: легше це відбувається в негативний бік і важче – у позитивний.

Зрозуміло, що в педагогічній взаємодії це явище вкрай не бажане, оскільки створює надлишкову напругу в учнів, примушує їх прилаштуватися під настрій учителя. Негативне ставлення до вчителя може перенестися (і переноситься, про що свідчать наші дослідження) і на предмет, який він викладає, до того ж за розвинутого «захисту» інтереси «Я» домінують (хоч і приховано) над всіма іншими аспектами життєдіяльності суб'єкта.

Отже, після всього сказаного неважко уявити, який деструктивний вплив створює «психологічний захист» на процес професійно-педагогічного спілкування. Ускладнює ситуацію і те, що похідними «психологічного захисту» є такі, вкрай неприйнятні для учителя, як егоїзм, недобррозуміле ставлення до іншого, неприйняття певних якостей іншого, непослідовність поведінки, підозрілість, помисливість, домінування інтересів «Я» над професійними інтересами, перекинування реальності, порушення розуміння й адекватного емоційного відображення себе й іншої людини. Щоби змінити негативні якості вчителя, необхідно включати його в таке спілкування, яке дозволить досліджувати себе, з'ясувати і вирішити свої особистісні проблеми, пов'язані з неусвідомлюваними аспектами власної психіки.

У дослідженні питань неусвідомлюваного нові можливості відкриває розроблений Т. Яценко метод активного соціально-психологічного пізнання. Його перевагою є те, що все навчання будується на матеріалі мимовільної, спонтанної активності його учасників, яка диктується «захисними» настановами. З метою виходу на глибинно-особистісні причини такого роду діяльності (активності) у групі АСПП створюється атмосфера щирості, емоційної підтримки, теплоти, що усуває необхідність ситуативного захисту «Я». Крім того, як вказує автор, АСПП забезпечує необхідну поступовість, багаторівневість, багаторазовість

у процесах самопізнання й психокорекції, що дозволяє оптимізувати здібності спілкування.

В основі функціонування груп лежить прагнення прилучити учасників навчання до процесу власного самопізнання. А це передбачає встановлення зв'язків причинно-наслідкових залежностей між свідомими й неусвідомлюваними компонентами в межах «захисної» системи, якщо така в суб'єкта виявляється.

Висновки. Провідну роль у формуванні механізму психологічного захисту відіграє ідеалізоване «Я». Основою цього процесу є аналітико-синтетичні взаємозв'язки і взаємозалежності між різними «образами Я», які виникають і формуються позадосвідним шляхом. Найважливішим компонентом «ідеалізованого Я» є його «минуле», як уважає Т. Яценко. Саме «минуле» визначає наперед «ідеалізованість Я» і, природно, кладе свій відбиток на «теперішнє», «ідеальне», «майбутнє Я».

«Ідеальне Я» визначає наперед систему очікувань (частіше за все неусвідомлених) щодо власного відображення в очах інших. Дані очікування не є пасивними. Дослідження показало, що ціла система «захисних» засобів спрямована на те, щоб ці очікування задовольнялися.

Можна з упевненістю сказати, як зазначає автор, що чим більше «ідеалізоване Я» буде збігатися з ідеальним і нормативним «Я», тим більше засоби досягнення очікувань суб'єкта від оточення будуть об'єктивними і просоціально спрямованими. І навпаки, чим більше «ідеалізоване Я» буде неадекватним нормативному «Я», тим більша небезпека використання «об'єктивно значущих засобів для підтвердження свого бажаного відображення в очах оточення».

Література:

1. Аристова О., Калинина Н. Индивидуальные особенности функционирования защитных механизмов. Вестник МГУ. 2000, № 1. С. 20–28.
2. Бассин Ф., Бурлаков М., Волков В. Проблема психологической защиты. Психологический журнал. 1983. Т. 3. С. 78–80.
3. Василюк Ф. Психология. Москва, 1984. 200 с.
4. Грановская Р., Березка И. Интуиция и искусственный интеллект. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1991. 196 с.
5. Яценко Т. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися. Киев, 1993. 208 с.
6. Яценко Т. Теория і практика групової психокорекції: активне соціально-психологічне навчання : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 2004. 679 с.
7. Яценко Т. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 2008. 382 с.

Солодухова О. Г., Солодухов В. Л. Проблема психологической защиты в деятельности молодого учителя

В статье представлен теоретический анализ проблемы психологической защиты личности. Проанализированы различные подходы к пониманию психологической защиты в психоанализе, гуманистической психологии, отечественной психологии. Определены особенности влияния данного феномена на профессиональное становление учителя, на процесс профессионально-педагогического общения. Показаны возможности метода активного социально-психологического познания, разработанного Т. Яценко, в достижении учителем педагогического профессионализма. Доказана необходимость личностной психокоррекции учителя, ориентированной на выявление глубиннопсихологических основ его личностных проблем.

Ключевые слова: психологическая защита, профессиональное становление учителя, психологическое познание, психокоррекция, личностные проблемы.

Solodukhova O. H., Solodukhov V. L. Problem of psychological defence in the young teacher's activities

The article presents the theoretical analysis of the problem of psychological defence of the individual. Various approaches to understanding psychological defence in psychoanalysis, humanistic psychology, and domestic psychology have been analysed. The specific features of the influence of this phenomenon on the professional formation of the teacher, on the process of professional and pedagogical communication are determined. The possibilities of the method of active socio-psychological cognition, developed by T. Yatsenko, in the teacher's achieving pedagogical professionalism are shown. The need for personal psychocorrection of the teacher, oriented on revealing the deep-psychological foundations of his personal problems, is proved.

Key words: psychological defence, professional teacher formation, psychological cognition, psychocorrection, personal problems.